

ארץ ישראל וקדושתה

קדושת ארץ ישראל

קדושתה של ארץ ישראל באה לידי ביטוי בפְּנִיָּם שונים, והיא כוללת למעשה כמה מושגים שונים. מחד, כבר בימי האבות, היציאה מארץ ישראל לארצות אחרות כונתה "ירידה", מה שמצביע על כך שכבר אז, היתה מעלה בשיבה בארץ ישראל, לעומת שאר הארצות. ומאידך, אנו מוצאים דיון בחז"ל ובראשונים בשאלת ביטולה של קדושת ארץ ישראל עם היציאה לגלות. יתכן שיש להבדיל בין מושג תקופת האבות שקדמה למתן תורה, ובין המצב לאחר מתן תורה. בימי האבות, קדושתה של ארץ ישראל היתה מושג רוחני, בלי קשר לשאלת המצוות התלויות בארץ, שהרי מצוות אלו עוד לא ניתנו. אבל לאחר מתן תורה, קדושת ארץ ישראל הולכת יד ביד עם המצוות התלויות בקדושה זו. כך אפשר להבין את המדרש המובא במסכת סוטה (יד): "דרש רבי שמלאי מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל. אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי. אמר לו הקדוש ברוך הוא: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר? מעלה אני עליך כאילו עשיתם...". וכך נראה מדברי רבנו חיים מבעלי התוספות (כתובות קי: ד"ה הוא אומר), שכתב שכאשר אי אפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ, אין מצווה לשבת בארץ ישראל. אבל הכפתור ופרח (פרק י) כותב, שקדושת ארץ ישראל הסגולית, וקדושתה לגבי המצוות התלויות בארץ הם שני מושגים שונים. מעלת הישיבה בארץ ישראל, ואולי גם מצוות הישיבה בארץ ישראל, תלויות בקדושה הסגולית, ואילו המצוות התלויות בארץ קשורות למושג הקדושה במובן אחר.

קדושה ראשונה וקדושה שניה

בכמה מקומות בש"ס דנו התנאים והאמוראים בשתי קדושות שבהם התקדשה ארץ ישראל. קדושה אחת, היא קדושת עולי מצרים בימי יהושע, והקדושה השניה היא קדושת עולי בבל, בימי עזרא ונחמיה. נסקור בקצרה את יסודות הדיון, הן בחז"ל, והן בקרב הראשונים והאחרונים.

המקורות העיקריים בחז"ל

במסכת מגילה (י). נידונה השאלה האם קדושה ראשונה, שקידשו עולי מצרים קדשה גם לעתיד לבוא, או שהיא בטלה עם חורבן בית המקדש הראשון.

באותה סוגיה, עולות שלוש נפקא מינות לשאלה זו: (א) האם יש היתר במות בזמן החורבן (ב) האם בית המקדש קדוש גם בזמן הזה (ג) האם קדושת ערי חומה מימות יהושע נשארה, או שהיא צריך לקדש אותן מחדש.

נפקא מינה נוספת נידונה בסוגיית הגמרא בחגיגה (ג): ששם אומרת הגמרא, שגם השאלה אם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות הוא בכל השטח שנתקדש בקדושה ראשונה, או רק בשטח שנתקדש בקדושה שניה.

לכאורה, כשם שקדושה ראשונה בטלה עם חורבן בית המקדש הראשון, היינו צריכים לומר שקדושה שניה בטלה עם חורבן בית המקדש השני והיציאה לגלות. במסכת יבמות (פב.). אומר רבי יוחנן, שנחלקו בשאלה זו חכמים ורבי יוסי. לדעת חכמים, גם קדושה שניה בטלה עם החורבן, ואילו לרבי יוסי קדושה שניה קדשה

דרך קצרה

לעולם. וזה נלמד מן הפסוק: "אשר ירשו אבותיך וירשתה (דברים ל, ה): ירושה ראשונה ושניה יש להן, ושלישית אין להן".

נמצא, שהשאלה האם קדושה ראשונה בטלה, נידונה במסכת מגילה, ואילו השאלה אם קדושה שניה בטלה או לא, נחלקו חכמים ורבי יוסי במסכת יבמות.

גם להלכה נחלקו בכך ראשונים. נציין שיטת התוספות (יבמות פב. ד"ה אלא) שקדושת ארץ ישראל בזמן הזה מהתורה, וכן דעת הראב"ד (הלכות תרומות א, כו). לעומת זאת, שיטת התשב"ץ (חלק ג סימן קצט) שגם קדושה שניה בטלה עם החורבן, כחכמים החולקים על רבי יוסי, וקדושת ארץ ישראל אחרי החורבן היא רק מדרבנן.

קדושת ארץ ישראל וקדושת המקדש

בסוגיה במגילה נראה שיקר הדיון בשאלה אם קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא הוא בשאלת קדושת המקדש. אבל חלק מהראשונים מבדילים בין שאלת קדושת המקדש ובין שאלת קדושת ארץ ישראל.

שיטת ר"י (יבמות פב. תוד"ה ירושה) שקדושת המקדש קדשה לשעתה ולעתיד לבוא, ורק לגבי קדושת ארץ ישראל, קדושה ראשונה בטלה, והיה צורך בקדושה שניה. כך היא גם שיטת הרמב"ם (הלכות תרומות א, ה והלכות בית הבחירה פרק ו הלכות יד – טז).

לעומת זאת הראב"ד (הלכות בית הבחירה שם, הלכה יד) סובר בדיוק להפך – קדושת המקדש היא רק כל זמן שהמקדש קיים, ואילו קדושת ארץ ישראל בקדושה שניה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא.

הראב"ד מסביר את שיטתו, שעזרא ידע שביטול עתיד להחריב, ולכן הוא לא קידש אותו בקדושה עולמית, ואילו את ארץ ישראל, עזרא קידש בקדושה עולמית.

בדעת הרמב"ם, מצינו כמה הסברים, ונביא כאן שנים מהם:

אבן האזל (הלכות בית הבחירה שם) כותב, קדושה ראשונה היתה קדושת המדינה. עם ישראל קנה לעצמו מדינה בארץ ישראל. כשבטל השלטון, בטלה גם הקדושה. לעומת זאת, קדושה שניה היתה מראש קדושה של יחידים, שהרי לא היתה לנו ריבונות, אלא הגולים היו כאן תחת שלטונו של כורש מלך פרס. וכיוון שיחידים ישבו באופן רצוף מאז ימי עזרא, לא פקעה קדושה זו.

במעדני ארץ (תרומות שם) כתב, שההבדל בין קדושה ראשונה לקדושה שניה נעוץ בכך שקדושה ראשונה נעשתה ממילא, בעצם הכיבוש. לעומת זאת, קדושה שניה, נעשתה בפעולת הקדשה מכוונת. קדושה ראשונה שהיתה ממילא, בטלה יחד עם הנסיבות שהובילו לקידוש. אבל קדושה שניה שנעשתה במעשה, מועילה לעולם.

קדושת ארץ ישראל ותנאים שונים במצוות

לגבי חלק מהמצוות התלויות בארץ, מצינו שיש תנאים נוספים, מעבר לעצם קדושת הארץ, לגבי חיובם. למשל, לגבי מצוות הפרשת חלה אומרת הגמרא בכתובות (כה). שרק כאשר כל עם ישראל נמצא בארץ ישראל, המצווה חלה מהתורה. כיוצא בכך, לגבי יובל, הגמרא בערכין (לב): אומרת שבשביל שתקיים מצוות יובל, צריך שכל השבטים ישבו על אדמתם, כשהם אינם מעורבים זה בזה, ולכן עוד לפני חורבן בית ראשון, כשגלו שנים וחצי השבטים, לא נהג היובל.

לכן יש פער בין שאלת קדושת ארץ ישראל בפני עצמה, ובין שאלת החיוב במצוות התלויות בארץ השונות. למשל, הכסף משנה (הלכות תרומות א, כה) מסביר בדעת הרמב"ם, שהוא סובר שקדושת ארץ ישראל בזמן הזה מהתורה, כיוון שקדושה שניה קדשה לעתיד לבוא, אבל חיוב תרומות ומעשרות מדרבנן, כיוון שחיוב תרומות ומעשרות תלוי, כמו חלה, בכך שכל עם ישראל נמצא בארץ ישראל.

גבולות ארץ ישראל

גבולותיה של ארץ ישראל מופיעים בתורה בכמה הקשרים, כשהחשובים מביניהם הם הגבול המופיע בברית בין הבתרים (בראשית טו) ובפרשת משפטים (שמות כג) ואפשר לכנותו 'גבול ההבטחה' וגבולות הציווי כיבוש ארץ ישראל המופיעים בפרשת מסעי (במדבר לד).

גבול ההבטחה

בברית בין הבתרים הקב"ה מבטיח לאברהם את הארץ "מְנַהֵר מִצְרַיִם עַד הַנְּהַר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת". גם בספר שמות, מובטח גבול דומה: "וְשֵׁתִי אֶת גְּבֻלְךָ מִיַּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד הַנְּהַר". אם כן, גבולות ההבטחה עוברים בין ים סוף, נהר מצרים, שהוא הנילוס (ומקובל לזהותו עם הזרוע המזרחית של שפך הנילוס), ונהר פרת, בצפון מזרח ארץ ישראל. במזרחה של ארץ ישראל נמצא מדבר ערב, ובמערבה, הים התיכון.

ככל הנראה, הסיבה שגבולות אלו מתוארים באופן כללי ביותר היא, שהם לא נדרשים להשגה על ידי בני אדם. כלומר, לא מדובר כאן במצווה, אלא בהבטחה, וממילא אופן התגשמותה יתבאר לידינו כאשר תתקיים.

עוד נציין, גם בחז"ל מצינו, שגבולות ההבטחה רחבים יותר וכוללים שטחים שאינם חלק מארץ ישראל ממש. בברית בין הבתרים מובטחת לאברהם ארצם של עשרה עממים: "אֶת הַקֵּינִי וְאֶת הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקְּדָמְנִי. וְאֶת הַחִתִּי וְאֶת הַפְּרִזִּי וְאֶת הַרְפָּאִים. וְאֶת הָאֱמֹרִי וְאֶת הַכְּנַעֲנִי וְאֶת הַגְּרִזִּי וְאֶת הַיְבוּסִי". הרשב"ם (בבא בתרא נו.) מסביר, שארץ שבעת העממים שאותה הראה הקב"ה למשה, היא, ורק היא, חלק מארץ ישראל ממש. אבל, העמים הנוספים שהובטחו לאברהם בברית בין הבתרים, שהם קיני קניזי וקדמוני, אף שלעתיד לבוא הקב"ה ינחיל לנו את ארצם, היא לא תהיה חלק גמור של ארץ ישראל, והיא לא תתחייב בתרומות ומעשרות, למשל.

גבולות הציווי

בפרשת מסעי, ישנו תיאור מפורט בהרבה של גבולות ארץ ישראל. התבוננות בפרשה זו מראה כמה נקודות חשובות:

א. כאן לא מדובר על הבטחה, אלא על ציווי. "צו את בני ישראל"; "אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות".

ב. יש כאן התייחסות לארץ כ'ארץ כנען'. לא סתם 'הארץ' כפי שנאמר בברית בין הבתרים או בספר שמות, אלא 'ארץ כנען'.

ג. יש פירוט מדוקדק יותר של הגבולות.

מעבר לשלושת הבדלים האלו, ניתן לראות עוד שתי נקודות שקשורות לגבולות המדוייקים. קל לראות, שהתורה מפרטת את ארבעת הגבולות של הארץ. גבול הדרום, לאחר מכן גבול המערב, גבול הצפון וגבול המזרח. גבול המערב הוא הים, והרי הוא אותו הגבול שזכר בספר שמות "ים פלישתים".

אנו נתמקד בגבול הדרום וגבול הצפון: בגבול הצפון נזכרות כמה נקודות חשובות, אולם המפגש עם נהר פרת לא נזכר. בגבול הדרום ניתן אולי לומר שנחל מצרים הוא נהר מצרים שזכר בברית בין הבתרים, אך יש לתמוה על כך שים סוף לא נזכר כחלק מהגבול הדרומי.

הפערים הללו מולידים שתי גישות בשאלת היחס בין הגבולות הדרומיים והצפוניים של פרשת מסעי, ובין אלו של גבולות ההבטחה.

נתייחס לכל אחד מהגבולות האלו בנפרד.

הגבול הדרומי

הגישה המרחיבה טוענת, שאין בין גבולות ההבטחה ובין גבולות פרשת מסעי ולא כלום. כפי הנראה, העקרון הראשון המנחה את השיטה הזו הוא ההנחה, שיש לצמצם את הפער בין גבולות ההבטחה ובין גבולות הכיבוש. מדוע שלא נהיה מצויים לכבוש את כל מה שהובטח? אם זו הארץ שהקב"ה הבטיח לנו, מדוע להבחין בתוכה בין חלקים שנצטוונו לכבוש לחלקים שאיננו מצויים לכבוש, אלא רק נזכה בהם לעתיד לבא? עוד יש לציין, שללא כל ספק, בתקופת דוד ושלמה ממלכת ישראל אכן התרחבה וכללה את כל השטח שבין הפרת ונהר מצרים (ראו מלכים א פרק ה).

לפי הגישה המרחיבה, נחל מצרים הנזכר בפרשת מסעי הוא נהר מצרים, הנילוס. ולשיטה זו, כך נראה גבולה הדרומי של ארץ ישראל:

לעומת זאת, השיטה המצמצמת טוענת שגבול פרשת מסעי שונה מגבולות ההבטחה. עיקר האבחנה הוא, שלגבי גבולות ההבטחה נזכר 'נהר מצרים', ואילו לגבי גבולות פרשת מסעי מוזכר 'נחל מצרים'. לשיטה המצמצמת, נחל מצרים הוא ואדי אל עריש. מעלה עקרבם הנזכר בפסוקים בפרשת מסעי הוא פחות או יותר מה שאנו מכנים היום מעלה עקרבם קצת מדרום למכתש הקטן ולדימונה. מדבר צין נמצא באזור נחל צין של ימינו, שנמצא באזור מכתש רמון, ומשם מתחבר הגבול לואדי אל עריש, הלא הוא נחל מצרים, הזורם לים התיכון.

שתי המפות הן ממאמרו של פרופ' יהודה אליצור "גבולות הארץ במסורת ישראל" באו.

לפי גישה זו, כל הערבה וכמובן כל אזור אילת, נמצאים מחוץ לגבולות פרשת מסעי.

הגבול הצפוני

לגבי הצד הצפוני, אין מחלוקת על כך שהפינה הצפון מערבית של ארץ ישראל בפרשת מסעי היא בהר ההר. כיוון שהוא נמצא בפינה הצפון מערבית, יש להניח שמדובר על הר המגיע עד לים, בדומה להר הכרמל, אלא שהוא נמצא צפונה ממנו כמובן.

בתרגום הירושלמי פירש שהר ההר הוא 'טאורוס אמנוס'. ובדומה לכך, במשנה במסכת שביעית (פרק ו' משנה א') ישנה התייחסות ל'טורי אמנה', בתור הגבול הצפוני של ארץ ישראל.

השם טאורוס אמנוס ידוע לנו גם ממקורות חיצוניים לתנ"ך. אף היום ישנו מקום הנקרא הרי אמנוס, בין קו רוחב 36 מעלות לקו רוחב 37 מעלות, בגבול סוריה טורקיה. זוהי הדעה המצפינה ביותר את הגבול.

אפשרות נוספת, שאותה מעלה רבי אשתורי הפרחי (הכפתור ופרח) היא שמדובר בגיבל אקרע, כ - 25 ק"מ דרומית להרי אמנוס. שיטה נוספת היא שיטתו של האדמת קדש (פרק א') שמזהה את הר ההר בטריפולי שבלבנון. וכן היא שיטת הר"ש סירליאו.

המפה לקוחה מטור "רביבים" של הרב אליעזר מלמד, כאן.

גבולות כיבוש עולי מצרים

בספר יהושע בפרק יג נאמר: "ויהושע זקן בא בַּיָּמִים וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אֲתָהּ זָקְנָתָה בָּאתְּ בַּיָּמִים וְהָאָרֶץ נִשְׁאַרָה תְּרַבָּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ". כלומר, לא כל ארץ ישראל נכבשה בימי יהושע. חלק נוסף של הארץ נכבש בהמשך, כמתואר בתחילת ספר שופטים, ובהמשך עם ישראל כבש עוד חלקים מהאזור.

הגבול הצפוני של עולי מצרים

כבר הזכרנו לעיל את המשנה במסכת שביעית, שממנה נראה שבצד צפון מערבי, ארץ ישראל נכבשה עד הגבול הצפוני – עד הר ההר, וכך נוקט הכפתור ופרח (פרק יא). אבל מסתבר שבצד הצפון מזרחי לא נכבש כל שטח ארץ ישראל, שהרי החלקים שדוד המלך כבש באזור סוריה נחשבים לפחות בחלקם כ'כיבוש יחיד'. ויש שהבינו שנשארו חלקים גדולים יותר בצד הצפוני שלא נכבשו בתקופת התנ"ך. כך למשל כותב הרב ישראל (ארץ חמדה שער ד סימן ו), ולשיטתם, הגבול הצפוני של השטח שנכבש בידי עולי מצרים מגיע עד הברך של הליטני – ואדי אל קסמיה.

הגבול הדרומי של עולי מצרים

באופן בסיסי, גם גבול הדרום של עולי מצרים חופף עם גבול הדרום של פרשת מסעי. הדיון העיקרי בסוגיה זו נסוב סביב אזור חבל עזה וגוש קטיף.

במשנה בתחילת מסכת גיטין נאמר שהגבול הדרומי של ארץ ישראל הוא באשקלון. למה חבל עזה לא נמצא בגבול הדרומי? בפרט, לאור העובדה שבספר שופטים (פרק א) נאמר בפירוש "וילכד יהודה את עזה ואת גבולה..."

התוספות מסבירים, שהגבולות שהמשנה הזו עוסקת בהם אינם גבולות עולי מצרים, אלא גבולות עולי בבל. אבל הר"ש סיריליאו מציע אפשרות, שמה שכבש יהודה את אזור עזה ואשקלון, היה לתת עליהם מס, אבל לא ממש לכבוש, ולכן אזור זה לא נתקדש בקדושת עולי מצרים.

נמצא שיש בידינו מחלוקת, אם אזור עזה ואשקלון של חז"ל נתקדש בקדושה ראשונה.

גבולות קדושה שניה – קדושת עולי בבל

כשעם ישראל חזר לארץ בתחילת בית שני, נוצרה קדושה חדשה בארץ ישראל, הנקראת 'קדושה שניה'. כפי שצינו לעיל, גבולות קדושה זו מתוארים במשנה בתחילת מסכת גיטין (פרק א משנה א): "מִרְקָם לְמִזְרָח, וְרָקָם לְמִמְרָח. מֵאֲשָׁקְלוֹן לְדָרוֹם, וְאֲשָׁקְלוֹן לְדָרוֹם. מֵעֵכוֹ לְצָפוֹן, וְעֵכוֹ לְצָפוֹן", ובמשנה במסכת שביעית (פרק ו משנה א): "שְׁלֹשׁ אֲרָצוֹת לְשִׁבְעִית. כָּל שֶׁחֲזִיקוּ עוֹלֵי בָבֶל, מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְעַד כְּזֵיב..."

תיאור מפורט יותר של האזורים הכלולים בקדושת עולי בבל מופיע בברייתא דתחומין, המופיעה בכמה מקומות בחז"ל, ביניהם תוספתא שביעית פרק ד וירושלמי שביעית פרק ו הלכה א.

המפה המובאת כאן לקוחה ממאמר של פרופ' יהודה אליצור (כאן):

המפה לקוחה ממאמרו של פרופ' יהודה אליצור "גבולות הארץ במסורת ישראל" שהוזכר לעיל.

סוריא

מלבד האזורים שנתקדשו בקדושת עולי מצרים, ישנו עוד חבל ארץ, שיש לו מעמד חלקי מבחינת קדושת ארץ ישראל, הנקרא אצל חז"ל "סוריא". השימוש בשם סוריא אינו המצאה של חז"ל, אלא הוא פשוט השם ההלניסטי של אותו אזור, שהפך ברבות הימים גם לפרובינקיה רומית בשם זה. ככל הנראה, השם מבוסס על שמה של ממלכת אשור, שהיתה גם כן באותו האזור.

השטח הזה הפך לחלק מהממלכה היהודית בבית ראשון, כשדוד המלך כבש את ארצות ארם השונות: ארם צובה, ארם דמשק וארם נהרים (שמואל ב פרקים ח, י; ספרי דברים, נא).

ארם נהרים נמצאת מחוץ לגבולות ההבטחה, שכן היא שוכנת מעבר לנהר פרת, בינו ובין החידקל. ארם צובה מזוהה, על פי המסורת (למשל: כפתור ופרח פרק י), באזור העיר חלב, בצפון מדינת סוריה של ימינו, בדיוק על הקו החולק מן הטורוס אמנוס דרך אנטיוכיה אל נהר פרת, שזהו גבול הארץ הצפוני לשיטה המרחיבה ביותר.

ואכן, בדברי חלק מהראשונים, ארם נהרים כלל אינה חלק מסוריא במובנה ההלכתי, ויתכן שגם לא כל ארם צובה. כך למשל כותבים רש"י (עבודה זרה כא: ד"ה סוריא) ותוספות (שם עמוד א, ד"ה כיבוש). לעומת זאת, הרמב"ם (הלכות תרומות א, ט) כותב ששטחה של סוריא אכן חורג מגבולות ארץ ישראל, והוא מזכיר שגם ארם נהרים נכללת בסוריא. וכן כותבים הכפתור ופרח (פרק יג) ועוד ראשונים.

מעמדה ההלכתי של סוריא מבחינת קדושת ארץ ישראל – כיבוש יחיד

במקומות השונים במשנה ובברייתות מוזכר שקדושתה של סוריא לעניין המצוות התלויות בארץ פחותה מזו של ארץ ישראל. וישנם שלושה הסברים עקרוניים לכך:

1. הספרי (דברים, נא) מסביר, שדוד המלך כבש את סוריא לפני שכבש את ירושלים. סוריא נמצאת בחלקה בחוף לארץ, ודוד היה צריך לכבוש קודם כל את ארץ ישראל, ורק אחר כך להתרחב לחוף לארץ. דברי הספרי הובאו גם בתוספות (גיטין ח. ד"ה כיבוש) וגם הרמב"ם (תרומות א, ג ומלכים ה, ו) כותב שאי אפשר לכבוש חלקים מחוץ לארץ ולהפכם לקדושת ארץ ישראל, לפני שמסיימים לכבוש את הארץ.
2. בגמרא, ההסבר לכך שקדושת סוריא חלשה מקדושת ארץ ישראל הוא, שכיבוש סוריא הוא "כיבוש יחיד", בניגוד לכיבושה של ארץ ישראל, שהיה "כיבוש רבים". רש"י (גיטין ח: ד"ה כיבוש יחיד) מסביר, שכיבוש הארץ נעשה על ידי כל עם ישראל, ולמען כל עם ישראל. דוד כבש את ארם נהרים על ידי יחידים, ולמענו בלבד, וכעין זה גם ברמב"ם (תרומות שם הלכה ב).
3. במסכת עבודה זרה (כ: ד"ה סוריא) מוסיף רש"י עניין נוסף, שדוד חיבר את סוריא לארץ ישראל, שלא על פי הדיבור.

דוגמאות של ההבדלים ההלכתיים בין קדושת סוריא לקדושת ארץ ישראל

לא נמנה את כל רשימת ההבדלים, אבל נציין כמה מהם בקצרה:

- 1) חיוב הפרשת תרומות ומעשרות, גם כאשר בארץ הוא מן התורה, בסוריא הוא מדרבנן בלבד (רמב"ם תרומות א, ד).
- 2) האדמה בסוריא טמאה כמו האדמה של חוץ לארץ. אבל ה"אוויר" של סוריא אינו טמא כמו אווירה של חוץ לארץ. לכן, מי שנכנס לסוריא בלי לגעת באדמה, כגון שהוא נמצא בתוך רכב שעשוי מחומר שאינו מקבל טומאה, לא ייטמא (גיטין ח. – ח:).
- 3) לדעת הרמב"ם (ביכורים ה, ח) דין סוריא כדין חוץ לארץ לעניין הפרשת חלה.

שדה בארץ ישראל בבעלות גוי

בגמרא בגיטין (מז.) נחלקו רבה ורבי אלעזר האם כשגוי קונה קרקע בארץ ישראל, קדושתה של הקרקע לעניין תרומות ומעשרות פוקעת. בלשון הגמרא, האם "יש קנין בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר". לדעת רבה, כשהגוי קונה קרקע, היא עדיין בקדושתה, ולדעת רבי אלעזר, קדושתה פוקעת. הראשונים פסקו הלכה כרבה, אלא שנחלקו באיזה מקרה בדיוק נחלקו רבה ורבי אלעזר. רש"י (גיטין שם ד"ה שאין) מסביר, שהמחלוקת היא בדין הפירות שגדלו בשדה בהיותה ביד הגוי. לדעת רבה, הפירות חייבים בתרומות ומעשרות, ואילו לדעת רבי אלעזר, הם פטורים ממעשרות. יש מקום לומר, שגם לדעת רבי אלעזר, אם ישראל יקנה את הקרקע בחזרה, היא תהיה חייבת בתרומות ומעשרות. ואילו הרמב"ם (תרומות א, י) כותב שכאשר הקרקע ביד גוי, גם לדעת רבה היא פטורה מתרומות ומעשרות. וכל מה שאמר רבה הוא, שאם ישראל יקנה את הקרקע בחזרה מהגוי, היא תהיה חייבת בתרומות ומעשרות. נמצא, שלדעת רש"י, כאשר השדה נמצאת ביד גוי, הפירות הגדלים בה חייבים, באופן עקרוני, בתרומות ומעשרות, ואילו לדעת הרמב"ם, כאשר השדה ביד הגוי, הפירות אינם חייבים בתרומות ומעשרות. ברור בגמרא, שגם לדעת רבה, אם גמר מלאכת הפירות, המירוח שלהם, נעשה ביד גוי, הם יהיו פטורים מתרומות ומעשרות. כך שכל דברי רבה נאמרו ביחס ליהודי שקונה פירות מגוי, וממרח אותם בעצמו.

בשאר המצוות התלויות בארץ

בסוגיית הגמרא מבואר, שגם ביחס לביכורים נחלקו רבה ורבי אלעזר. התוספות במספר מקומות הבינו שמחלוקת רבה ורבי אלעזר עוסקת בכל המצוות התלויות בארץ (גיטין סב. ד"ה אין, לגבי שמיטה; עבודה זרה סד. ד"ה אין לגבי כלאים). וכיוצא בכך כותבים עוד כמה ראשונים. לעומת זאת הרא"ש (שו"ת ב, א) כותב שלגבי איסור חדש, למשל, לכל הדעות אין קניין לגוי להפקיע מחיוב חדש. ונראה מדבריו, שמחלוקת רבה ורבי אלעזר היא ייחודית לתרומות ומעשרות וביכורים.

מצוות הישיבה בארץ ישראל

חז"ל הפליגו בשבח הישיבה בארץ ישראל. אחד המקומות שבהם מרוכזים כמה שבחים של הישיבה בארץ הוא הגמרא במסכת כתובות (ק:), ובין השאר נאמר בה: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה..."

הערך של הישיבה בארץ ישראל מוצא ביטוי בעוד כמה הלכות. המשנה במסכת כתובות (ק:) אומרת ש"הכל מעלין לארץ ישראל, ואין הכל מוציאין". כלומר, כאשר אחד מבני הזוג רוצה לעלות לארץ והשני מסרב, אם הם מתגרשים על הרקע הזה, הרי שבן הזוג שרצה לעלות לארץ נחשב כבעל סיבה טובה לגירושין. ולכן, אם הבעל הוא זה שרצה לעלות והאשה מסרבת, היא לא מקבלת כתובה, ואם האשה רצתה לעלות והבעל לא רצה, הבעל חייב לשלם לה את כתובתה.

באותה סוגיה מבואר, שעבד כנעני רוצה לעלות לארץ ישראל, כופים את אדונו שיעלה עמו או למכור אותו למישהו שגר בארץ ישראל. בסוגיות נוספות במסכת גיטין (מג:) נפסק שמי שמוכר את עבדו הכנעני לחוץ לארץ, העבד יוצא לחירות. ועבד כנעני שברח מחוץ לארץ אל ארץ ישראל, אסור מהתורה להחזיר אותו לעבדות, ויש בכך לאו (ספר המצוות לא תעשה רנד) שנלמד מהפסוק "לא תִּסְגֵּיר עֶבֶד אֶל אֲדָמָי אֲשֶׁר יִנָּצֵל אֶלֶּיךָ מֵעַם אֲדָמָי".

הלכה נוספת הקשורה למצוות הישיבה בארץ ישראל היא, שאם קונים קרקע בארץ ישראל, ויש דחיפות לכתוב את שטר המכירה, מותר לומר לגוי שיכתוב את שטר המכירה בשבת. ואף שבדרך כלל ההלכה היא שאין לומר לגוי לעשות איסור תורה בשבת לצורך מצווה, הרי שלצורך מצוות יישוב ארץ ישראל, התיירו את האמירה לגוי גם באיסור תורה.

דרך קצרה

לדעת הרמב"ן (השגות לספר המצוות, שכחת העשין, עשה ד) יש מצווה מהתורה לשבת בארץ ישראל. המצווה כוללת שני רכיבים: ראשית, המצווה היא שעם ישראל יכבוש את ארץ ישראל כדי לשבת בה. ושנית, שכל יחיד ויחיד, חייב לגור בארץ ישראל.

בניגוד אליו, הרמב"ם לא מנה את מצוות ישוב ארץ ישראל במניין המצוות. המגילת אסתר (על דברי הרמב"ן שם) כותב שהסיבה היא שבזמן הגלות אין מצוות ישיבת ארץ ישראל, ולכן מצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה זמנית, שנהגה בזמן הכניסה לארץ ולעתיד לבוא בימות המשיח. ויש שכתבו (ציץ אליעזר, ז, מח. קונטרס אורחות המשפטים פרק יב), שגם הרמב"ם הבין שיש חובה מהתורה לשבת בארץ ישראל, אלא שאין חובה זו נמנית במניין המצוות, משום שמדובר בחובה כללית, והרמב"ם עצמו מסביר (בשורש הרביעי) שאין למנות במנין המצוות מצוות כלליות. ויש עוד ביאורים רבים בשיטת הרמב"ם.

איסור היציאה מארץ ישראל

הברייתא במסכת בבא בתרא (צא.) אומרת שאסור לצאת מהארץ לחו"ל אלא במצבי רעב, כאשר שמחירי המזון בארץ גבוהים מדי.

הראשונים נחלקו בשאלת היקף איסור היציאה מהארץ. התוספות (עבודה זרה יג. ד"ה ללמוד) מבינים שיציאה מהארץ לצרכי מצווה מותרת רק אם מדובר ביציאה זמנית. אבל יציאה להשתקע בחוץ לארץ, אסורה גם כשמדובר בצורך מצווה. התוספות דנים בשאלה, אם כל צורך מצווה מתיר יציאה לחוץ לארץ, או רק לצורך מצוות מסויימות, חשובות במיוחד. לדעת הכסף משנה (מלכים ה, ו – ט) גם דעת הרמב"ם כדעת התוספות.

לעומת זאת, המהרי"ט (חידושים לקידושין לא:) סובר, שיציאה על מנת לחזור מותרת לכל צורך חשוב שהוא.

טעם איסור היציאה מארץ ישראל

מדברי הראשונים נראה שישנן שתי גישות שונות בטעם איסור היציאה מארץ ישראל, הקשורות גם למחלוקת הראשונים שהזכרנו בתחילת הנושא הזה, לגבי טבע מעלת הישיבה בארץ ישראל. הרשב"ם (בבא בתרא צא. ד"ה אין יוצאין) מסביר שהאיסור קשור לכך שהיציאה מארץ ישראל מפקיעה את האדם מהמצוות התלויות בארץ. כך נראית גם שיטת רבנו חיים המובאת בתוספות בכתובות (קי: ד"ה הוא). לעומת זאת לדברי הרמב"ן הסובר שיש מצוות ישיבת ארץ ישראל, די ברור שהמצווה הזו מנותקת משאלת קיום המצוות התלויות בארץ, אלא יש חובה עצמאית של ישיבה בארץ.

מדברי רבנו חיים עולה בבירור, שהנפקא מינה היא בשאלה האם מקיימים את מצוות הישיבה בארץ רק במקום שחייב במצוות התלויות בארץ. לפי זה, יש שכתבו שכיוון שבזמננו ניתן לקיים את מרבית המצוות התלויות בארץ רק מדרבנן, ממילא גם איסור היציאה הוא רק מדרבנן (עינים למשפט בבא בתרא שם). עוד נפקא מינה אפשרית היא בשאלה מהי ארץ ישראל לעניין איסור היציאה. על פי הרשב"ם, מסתבר מאוד שגבולות ארץ ישראל הם גבולות עולי בבל. לעומת זאת, לפי הרמב"ן אולי גבולות הארץ לעניין איסור יציאה רחבים אף יותר מאשר גבולות עולי מצרים, וכן עולה מדברי הרמב"ן בחידושים לגיטין (ב. ד"ה מאשקלון), וכן כתב גם בכפתור ופרח (פרק י).